

Τα Περιφερειακά Πανεπιστήμια δεν πρέπει να Χρησιμοποιούνται ως Μέσα Περιφερειακής Πολιτικής

Π. ΓΕΤΙΜΗΣ, Α. ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ*

Εισαγωγή

Η σχέση ενός Πανεπιστημίου με την ανάπτυξη της πόλης ή της περιφέρειας στην οποία είναι χωροθετημένο, έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ξένη και λιγότερο την ελληνική επιστημονική κοινότητα. Ειδικότερα στη χώρα μας η σχετική συζήτηση με ελάχιστες εξαιρέσεις έχει περιοριστεί κυρίως σε ένα δημοσιογραφικό και πολιτικό, ενώ στην κοινή γνώμη έχει εμπεδωθεί μία λανθασμένη αντίληψη ότι η ίδρυση και λειτουργία ακόμη ενός Τμήματος ενός Πανεπιστημίου ή ΤΕΙ σε μία πόλη, συμβάλλει αυτονόητα στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη.

Το περιφερειακό πανεπιστήμιο πράγματι μπορεί εν δυνάμει να προσφέρει πολλά σε μια τοπική κοινωνία (αύξηση ενεργού ζήτησης, συγκράτηση πληθυσμού, αύξηση του κοινωνικού γοήτρου κλπ). Γι' αυτό εξάλλου οι τοπικές κοινωνίες, κινητοποιούνται για τη διεκδίκηση του και συχνά το επιτυγχάνουν.

* Παναγιώτης Γετίμης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Λογής Λαμπριανιδής, Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Απαραίτητη προϋπόθεση για να προσφέρει όλα αυτά τα οφέλη είναι το πανεπιστήμιο να “λειτουργήσει” κανονικά και να πληρώσει τη βασική εκπαιδευτική και ερευνητική αποστολή του. Σε ορισμένες περιπτώσεις το περιφερειακό πανεπιστήμιο “ρίξωσε” στην τοπική κοινωνία, αναπτύχθηκε και προσφέρει πολλά (Παν/μιο Ιωαννίνων, Παν/μιο Πατρών στην Πάτρα, Παν/μιο Κρήτης στο Ηράκλειο). Άλλα παρουσιάζουν σημαντικές προοπτικές (π.χ. Παν/μιο Θεσσαλίας, Ιόνιο Παν/μιο). Όμως, σε άλλες περιπτώσεις τα περιφερειακά πανεπιστήμια δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν τις πρόσθετες αντιξοότητες, αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα έντονα και ορισμένες φορές αξεπέραστα προβλήματα και βέβαια δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Για παράδειγμα, το Παν/μιο Πατρών στο Αργίνιο - που μεταφέρθηκε ήδη στην Πάτρα- αλλά και Παν/μιο Αιγαίου στο Καρλόβασι και στο Βαθύ Σάμου.

Αυτό δεν οφείλεται σε εγγενείς αδυναμίες της έννοιας του περιφερειακού πανεπιστημίου αλλά στις συγκεκριμένες συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν. Δηλαδή, στην πολυδιάσπαση, στο ότι επελέγησαν κάποιες πόλεις που ήταν προδικασμένο ότι δεν μπορούσαν να στηρίξουν πανεπιστήμια και τέλος στην έλλειψη μιας πολιτικής «θετικών διακρίσεων» (positive discrimination) εκ μέρους της πολιτείας και πολλές φορές ακόμη και στην “εγκατάλειψή” τους. Εξάλλου, ένας πολύ σημαντικός ερμηνευτικός παράγων για την αποτυχία ορισμένων περιφερειακών πανεπιστημίων είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το ελληνικό πανεπιστήμιο (π.χ. μεγάλη μερίδα των φοιτητών στα περισσότερα Τμήματα δεν παρακολουθεί τακτικά τα μαθήματα).

Στις περιπτώσεις που τα περιφερειακά πανεπιστήμια δεν κατάφεραν να λειτουργήσουν με ικανοποιητικό τρόπο δεν υπάρχουν μόνο διαφυγόντα οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες αλλά και δυσμενείς συνέπειες σε πολλαπλά επίπεδα. Όπως, ότι δημιουργούνται πρόσθετα εμπόδια στη λειτουργία της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και όχι μόνο δεν αυξάνουν την κοινωνική δικαιοσύνη στο χώρο αλλά αντίθετα πιθανόν και να επιτείνουν τα προβλήματα.

Στο κείμενο αυτό υποστηρίζεται ότι δε θα πρέπει το πανεπιστήμιο να χρησιμοποιείται με αλόγιστο τρόπο ως εργαλείο

περιφερειακής πολιτικής. Η Πολιτεία έχει στη διάθεσή της πολλά άλλα εργαλεία για άσκηση περιφερειακής πολιτικής.

Το Πανεπιστήμιο δε θα πρέπει επίσης να υποτάσσεται στη λογική των πιέσεων και των ισορροπιών του πελατειακού πολιτικού συστήματος. Ο χωροταξικός κατακερματισμός και η υπάρχουσα ανορθολογική διασπορά Τμημάτων των ΑΕΙ και ΤΕΙ σε πολλές πόλεις (π.χ. Αιγαίο, Θεσσαλία), υπαγορεύτηκε όχι μόνο από τα μειονωμένα αιτήματα Πανεπιστημιακών ομάδων αλλά κυρίως από τις παρεμβάσεις και τις διεκδικήσεις τοπικών παραγόντων, δημάρχων, νομαρχών και βουλευτών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται την ίδρυση του Πανεπιστημίου στην περιοχή τους ως το βασικό εργαλείο για την ευημερία και την ανάπτυξη, ενώ στο βαθμό που το επιτυγχάνουν εκπληρώνουν τις υποσχέσεις τους στην εκλογική τους πελατεία.

Θεωρούμε ότι θα πρέπει να επανατοποθετηθεί στο επίκεντρο του επιστημονικού και πολιτικού διαλόγου ο πρωταρχικός σκοπός του Πανεπιστημίου που είναι εκπαιδευτικός και ερευνητικός.

Το Πανεπιστήμιο εκπληρώνοντας αυτόν τον στόχο, μπορεί δευτερευόντως να συντελέσει στην ανάπτυξη.

Ο σκοπός του πανεπιστημίου είναι εκπαιδευτικός και ερευνητικός. Το πανεπιστήμιο λοιπόν μπορεί να συντελέσει στην ανάπτυξη της κάθε επιμέρους περιοχής μέσω της συνολικής πνευματικής και επιστημονικής ανάπτυξης της χώρας.

Σήμερα υπάρχουν πανεπιστήμια σε 26 πόλεις· ενώ παράλληλα, υπάρχουν ισχυρές πιέσεις για ίδρυση πανεπιστημίων ή μονάδων του (δηλαδή, Σχολών, Τμημάτων κλπ) και σε πολλές άλλες πόλεις (γύρω στις 23).

Με την πρόσφατη απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου (20.6.2002) αποφασίστηκε η χωροταξική ανάπτυξη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης της χώρας έως και το 2010. Με στόχο να καλυφθούν όλες οι περιφέρειες της Χώρας με τουλάχιστον 1 Πανεπιστήμιο ή κάθε μία και όλοι οι νομοί της χώρας με τουλάχιστον ένα Τμήμα ΑΕΙ ή ΤΕΙ. αποφασίστηκε η ίδρυση 2 νέων Πανεπιστημίων (Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδος και Δυτικής Μακεδονίας) ενός ΤΕΙ (Περιφέρεια Ιονίων Νήσων) και 46 Νέων Τμημάτων σε παλαιά και νέα Τμήματα διάσπαρτα σε διάφορες πόλεις της χώρας.

Η απόφαση αυτή προσπαθεί να ισορροπήσει τα πολυάριθμα αιτήματα των τοπικών κοινωνιών και των εκπροσώπων τους: δήμαρχοι, νομάρχες, βουλευτές και υπουργοί. Περισσότερες από 270 προτάσεις είχαν συσσωρευτεί στο Υπουργείο Παιδείας για ίδρυση Τμημάτων σε δεκάδες πόλεις της χώρας, ενώ το πλέγμα των κοινωνικών πιέσεων και της εκλογικής πελατείας γινόταν όλο και περισσότερο πειστικό. ενόψει και των δημοτικών εκλογών (2002): Αίγιο, Αίγινα, Αιδηψός, Αμαλιάδα, Άρτα, Βέροια, Γρεβενά, Διδυμότειχο, Δράμα, Έδεσσα, Ζάκυνθος, Ηγουμενίτσα, Θάσος, Καβάλα, Καλαμάτα, Καστοριά, Κατερίνη, Κεφαλονιά, Κιλκίς, Κοζάνη, Κως, Λαμία, Λευκάδα, Ληξούρι, Λιβαδειά, Μέγαρο, Μεσολόγγι, Μουδανιά, Μυτιλήνη, Νάουσα, Ναύπακτος, Νεστόριο, Νιγρίτα, Πύργος, Σαλαμίνα, Σέρρες, Σιδηρόκαστρο, Σπάρτη, Φλώρινα.

Με τον τελευταίο νόμο 2916/2001, η ανώτατη εκπαίδευση στη χώρα μας συγκροτείται από δύο συμπληρωματικούς και διακριτούς τομείς / πόλους, τον πανεπιστημιακό και τον τεχνολογικό. Η μεταφορά της βασικής αυτής αρχής στο επίπεδο της κάθε Περιφέρειας και η ανάγκη δικτύωσης των δύο πόλων, αποτελεί και την τυπική θεμελίωση της πρόσφατης απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου. Ωστόσο δεν έχει αξιολογηθεί η υπάρχουσα μέχρι σήμερα εμπειρία, από την οποία μπορούν να αντληθούν πολύτιμα συμπεράσματα.

Γιατί σε κάποιες πόλεις πέτυχαν τα περιφερειακά πανεπιστήμια (π.χ. Ιωάννινα, Ηράκλειο) και σε άλλες όχι (π.χ. Αγρίνιο, Καρλόβασι, Βαθύ). Τι είναι αυτό που προσδιορίζει την πιθανότητα επιτυχούς πορείας ή όχι του περιφερειακού πανεπιστημίου σε μια πόλη: πληθυσμιακό μέγεθος, κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, τοπικισμός – εντοπιότητα, γεωγραφική θέση (εύκολα προσπελάσιμη – κεντροβαρική θέση κλπ), μοναδικό – σημαντικό κέντρο στην περιοχή της (διαθέτει σημαντική ενδοχώρα), κόστος και ποιότητα ζωής στην πόλη εγκατάστασης κλπ.

Εξάλλου, με την τυπική «αναβάθμιση» των ΤΕΙ σε πανεπιστήμια, άλλαξε το σκηνικό της χωρικής κατανομής των πανεπιστημίων. Προέκυψε δηλαδή μια πολύ μεγαλύτερη χωρική διασπορά τους στην οποία συμπεριλαμβάνονται και πολύ μικρές πόλεις. Προκύπτει λοιπόν πλέον επιτακτικά η αναγκαιότητα να ειπωθεί

κάτω από άλλη οπτική γωνία η πολιτική γύρω από τη χωροθέτηση των πανεπιστημιακών μονάδων. Συγκεκριμένα, θα πρέπει να σταματήσει κάθε σκέψη για περαιτέρω διασπορά στο εγγύς μέλλον μονάδων και σε άλλες πόλεις και να ακολουθηθεί μια πολιτική αναδίπλωσης/συγκέντρωσης πανεπιστημιακών μονάδων από κάποιες πόλεις.

Επιχειρήματα υπέρ της ίδρυσης περιφερειακών πανεπιστημίων

Η ίδρυση ενός περιφερειακού πανεπιστημίου θεωρητικά αναμένεται να έχει θετικές συνέπειες σε τρία τουλάχιστον επίπεδα. Δηλαδή:

α) Ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας. Με την έννοια της *αύξησης της ενεργού ζήτησης* που προκύπτει τόσο από τους φοιτητές και τους διδάσκοντες όσο και από τις αγορές του ίδιου του πανεπιστημίου, της πολιτισμικής αναβάθμισης, της αύξησης του “κοινωνικού γοήτρου” των κατοίκων (άρση “επαρχιωτισμού”), της συγκράτησης/προσέλκυσης πληθυσμού (αναπτυξιακοί, εθνικοί κ.ά. λόγοι), της “αναβάθμισης” του ανθρώπινου δυναμικού (που έχει σημασία τόσο για την παραγωγή, όσο και για τη συμμετοχή του στα “κοινά” - Δημοτικά/Νομαρχιακά Συμβούλια - που εν δυνάμει θα μπορούσε να ανοίξει νέους ορίζοντες κλπ) και τέλος την αναβάθμιση της φυσικής υποδομής (Ερευνητικά Κέντρα, βιβλιοθήκες, αμφιθέατρα, γυμναστήρια, νοσοκομεία κλπ).

β). αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης στο χώρο. Με την έννοια δηλαδή της *φυσικής, οικονομικής και κοινωνικο-πολιτισμικής προσιτότητας*. Ισότητα ευκαιριών για τους εκπαιδευόμενους ως προς τη φυσική προσιτότητα σημαίνει να τους προσφέρονται όλες οι εκπαιδευτικές υπηρεσίες με τέτοιο τρόπο ώστε να ελαχιστοποιείται τόσο ο χρόνος μετάβασης όσο και η συχνότητα επικοινωνίας. Ως προς την οικονομική προσιτότητα δηλαδή του κόστους ευκαιρίας, που αφορά τόσο τα έξοδα εκπαίδευσης που δαπανούν οι γονείς για τα παιδιά τους όσο και το εισόδημα που χάνεται, επειδή τα παιδιά τους δεν εργάζονται προκειμένου να

εκπαιδευτούν. Αυτό το κόστος αυξάνει, όσο η εκπαιδευτική υπηρεσία απομακρύνεται από τον τόπο κατοικίας, γεγονός που επιβαρύνει τις εκπαιδευτικές ανισότητες. Τέλος, ως προς την κοινωνικο-πολιτισμική προσιτότητα, της αντίθεσης, δηλαδή, ανάμεσα στην "κουλτούρα" που προσφέρει το εκπαιδευτικό σύστημα και στην "κουλτούρα" της οικογένειας. Η προσιτότητα, στη συνέχεια, επηρεάζει άμεσα και τη ζήτηση για εκπαίδευση (Harvey, 1973).

γ). Βελτίωση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Με την έννοια ότι δίνεται η δυνατότητα εισαγωγής περισσότερων φοιτητών με χαμηλότερο κόστος από αυτό που απαιτείται για την ίδρυση αντίστοιχης υποδομής σε μεγάλα αστικά κέντρα. Ότι δίνεται η δυνατότητα για ίδρυση νέων Τμημάτων και ότι αποτελούν διέξοδο σε "αιρετικές" επιστημονικά απόψεις μακριά από το πανεπιστημιακό κατεστημένο του κέντρου. Αυτό αναμφίβολα υπήρξε σημαντικός παράγων και οφείλεται κυρίως σε μια κακώς εννοούμενη αντίληψη σχετικά με την ανάπτυξη του Πανεπιστημίου της ίδιας της πανεπιστημιακής κοινότητας που αντιστάθηκε σχεδόν σε καθετί νέο. Θα μπορούσε για παράδειγμα να υπάρξει κατάτμηση των ιδιαίτερα μεγάλων Τμημάτων (όπως η Ιατρική ΑΠΘ με 800 μέλη διδακτικό προσωπικό και οι Πολιτικοί Μηχανικοί ΑΠΘ με 120) σε δυο ή και περισσότερα ίδια Τμήματα, γεγονός που θα βοηθούσε σε μια πληρέστερη αξιοποίηση του προσωπικού και θα επέτρεπε την αύξηση του αριθμού των εισακτέων.

Οι τοπικές κοινωνίες λοιπόν συνειδητοποιούν τη σημασία που μπορεί να έχει ένα πανεπιστήμιο για την πορεία ανάπτυξής τους και το διεκδικούν. Συχνά μάλιστα και με απροκάλυπτο τρόπο, με τον οποίο θέλουν να χρησιμοποιήσουν το πανεπιστήμιο για την ανάπτυξη της περιοχής τους (συμπλήρωμα της τουριστικής δραστηριότητας κλπ). Η ίδρυση περιφερειακού πανεπιστημίου αποτελεί μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις στην Ελλάδα, όπου δημιουργείται τοπικό κίνημα. Το αίτημα αυτό συγκεντρώνει τη μέγιστη δυνατή συναίνεση της τοπικής κοινωνίας (πολιτικά κόμματα, επαγγελματικές οργανώσεις, τοπική αυτοδιοίκηση πνευματικές προσωπικότητες από την περιοχή κλπ) και αναπόφευκτα φέρνει σε αντίθεση την περιοχή αυτή (περιφέρεια, νομό, πόλη κλπ) με άλλες που επίσης διεκδικούν.

Ο ανταγωνισμός των περιοχών για την προσέλκυση του πανεπιστημίου και της έδρας του είναι ιδιαίτερα οξύς και παίρνει διάφορες μορφές. Είτε της πίεσης προς την κυβέρνηση (διαδηλώσεις, κλείσιμο δρόμων, μαγαζιών κλπ), είτε της προσφοράς κινητήρων προς το πανεπιστήμιο (οικοπέδων, κτιρίων κλπ), είτε τέλος, της επίκλησης της ιστορίας τους (π.χ. τα Τρίκαλα διεκδίκησαν ΤΕΦΑΑ γιατί από εκεί κατάγονται αθλητές όπως η Σακοράφα και ο Παπαγεωργίου, ενώ η Σάμος διεκδίκησε Μαθηματικό Τμήμα γιατί από εκεί κατάγεται ο Πυθαγόρας). Όμως το πανεπιστήμιο δεν μπορεί να ζήσει με την ιστορία της περιοχής αλλά με τις υπάρχουσες επιστημονικές και κοινωνικο-οικονομικές δυνάμεις της περιοχής καθώς και αυτές που μπορεί να προσελκύσει.

Προβλήματα των περιφερειακών πανεπιστημίων

Στην Ελλάδα, η πολιτική ίδρυσης περιφερειακών πανεπιστημίων, ξεκίνησε στη δεκαετία του 1960 και συνεχίστηκε αδιάλειπτα έκτοτε. Έτσι, εκτός από τα πανεπιστήμια που υπάρχουν στην Αθήνα (το πρώτο ιδρύθηκε το 1836), και στη Θεσσαλονίκη (1925), στη δεκαετία του '60 ιδρύθηκαν τα Πανεπιστήμια Πατρών και Ιωαννίνων στις αντίστοιχες πόλεις.

Από τη δεκαετία του '70, η πολιτική ίδρυσης περιφερειακών πανεπιστημίων παίρνει σημαντικές διαστάσεις. Τα πανεπιστήμια δεν ονομάζονται πλέον με το όνομα της πόλης που εγκαθίστανται (Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πατρών και Ιωαννίνων) αλλά μ' αυτό της περιφέρειας (Θράκης -ΔΠΘ 1973, Κρήτης-Παν/μιο Κρήτης 1973, Αιγαίου -Παν/μιο Αιγαίου 1983, Ιονίου -Παν/μιο Ιονίου 1983 και Θεσσαλίας -Παν/μιο Θεσσαλίας 1983). Το γεγονός αυτό υπήρξε απόρροια και, στη συνέχεια, τροφοδότης όλων των τοπικιστικών πιέσεων που εκδηλώνονται για διεκδίκηση πανεπιστημιακών τμημάτων από όλες σχεδόν τις πόλεις, σε κάθε μια από αυτές τις περιφέρειες. Παράλληλα ιδρύονται και παραρτήματα πανεπιστημίων σε άλλες πόλεις, δηλαδή του Παν/μίου Πατρών στο Αγρίνιο και του ΑΠΘ στη Φλώρινα και στις Σέρρες.

Σήμερα υπάρχουν πανεπιστήμια σε 26 πόλεις, όμως πάνω από

το 80% των φοιτητών εξακολουθεί να είναι συγκεντρωμένο στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Παράλληλα, εξακολουθούν να υπάρχουν αιτήματα (άνω των 200) για ίδρυση Πανεπιστημίου (τόσο ολόκληρων πανεπιστημίων όσο και μονάδων του – δηλαδή, Σχολών, Τμημάτων κλπ) και σε πολλές άλλες πόλεις, που δεν έχουν ικανοποιηθεί τα αιτήματά τους και δεν συμπεριλαμβάνονται στο σχεδιασμό για τη χωροταξική οργάνωση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης της χώρας τους το 2010 (Αποφ. Υπουργ. Συμβουλίου 20.06.2002).

Τα περιφερειακά πανεπιστήμια, με την εξαίρεση εκείνων που ρίζωσαν στην τοπική κοινωνία, αντιμετωπίζουν μια σειρά από προβλήματα που αφορούν τόσο τους φοιτητές και τους διδάσκοντες όσο και την υλικοτεχνική υποδομή.

Συγκεκριμένα, *οι φοιτητές* σε γενικές γραμμές τείνουν να έχουν πιο χαμηλές βάσεις στις εισαγωγικές εξετάσεις για το πανεπιστήμιο σε σχέση με αυτούς σε ομοειδή Τμήματα των κεντρικών πανεπιστημίων. Το γεγονός αυτό απορρέει από το ότι η ελληνική κοινωνία δεν αναγνωρίζει τη “δουλειά” που γίνεται σε ορισμένα Τμήματα, η επιλογή του πανεπιστημίου όπου θα φοιτήσει το “παιδί” γίνεται με κριτήριο την πόλη. Είτε με βάση την “εικόνα” που έχουν γι’ αυτή, είτε με βάση την εγγύτητά της στην περιοχή κατοικίας. Σε κάθε περιφερειακό πανεπιστήμιο υπάρχει μια αναμφίβολη υπερεκπροσώπηση των φοιτητών που προέρχονται από το νομό όπου είναι εγκατεστημένο (π.χ. το 1982/3 στο Παν/μιο Πατρών 23,9% των φοιτητών προέρχονταν από το νομό Αχαΐας και 11,2% από το νομό Κορινθίας ενώ η συμμετοχή των νομών αυτών στο σύνολο του φοιτητικού πληθυσμού ήταν 2,6% και 1% αντίστοιχα -Λαμπριανίδης 1993, 81). Εξάλλου, μεγάλο ποσοστό των φοιτητών που εισάγονται σε ένα περιφερειακό πανεπιστήμιο επιχειρούν να φύγουν είτε δίνοντας ξανά πανελλήνιες εισαγωγικές εξετάσεις είτε επιχειρώντας να μεταγραφούν σε κεντρικό πανεπιστήμιο. Εάν κρίνει κανείς από τα ποσοστά αυτών που τελικά επιτυγχάνουν να πάρουν μεταγραφή καταλαβαίνει ότι το πρόβλημα είναι σημαντικό. Τέλος, ένα μεγάλο μέρος των φοιτητών δε μένουν στην περιοχή αλλά εμφανίζονται ουσιαστικά μόνο στην περίοδο των εξετάσεων, ενώ πολλοί μετακινούνται συχνά από την περιοχή.

Όσον αφορά τους διδάσκοντες, σε γενικές γραμμές θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι είναι πιο περιορισμένος ο ανταγωνισμός για την εκλογή τους. Πολλοί φεύγουν από το περιφερειακό πανεπιστήμιο είτε με την έννοια ότι παραιτούνται, είτε γιατί μετά από κάποιο χρονικό διάστημα καταφέρνουν να εκλεγούν σε κάποιο κεντρικό πανεπιστήμιο. Τέλος, το μεγαλύτερο μέρος τους δεν μένει στην περιοχή αλλά μετακινείται προς τα εκεί από τη Θεσσαλονίκη ή συνήθως την Αθήνα όπου και κατοικεί. Το φαινόμενο των "ιπτάμενων" καθηγητών δεν αποτελεί βέβαια μοναδικότητα της Ελλάδος. Παρόμοια φαινόμενα υπάρχουν και σε άλλες χώρες (βλ. Γαλλία *tourbofrofs* και Ιταλία *pendularismo*). Αυτό που φαίνεται να διαφοροποιεί την Ελλάδα είναι η μεγάλη έκταση του φαινομένου που συνδέεται αφενός με το συγκριτικά υψηλότερο γόητρο του καθηγητή πανεπιστημίου στην ελληνική κοινωνία και αφετέρου με το ότι οι φοιτητές δεν παρακολουθούν συστηματικά τα μαθήματα.

Τόσο το ζήτημα της προσπάθειας εκλογής σε κάποιο κεντρικό πανεπιστήμιο όσο και το γεγονός ότι οι διδάσκοντες δε μένουν στην περιοχή έχει να κάνει κυρίως με την έλξη των μεγάλων αστικών κέντρων και κυρίως της Αθήνας. Οι οικονομικές δυνατότητες που τους προσφέρονται είναι πολλαπλάσιες (έχουν ιατρεία, τεχνικά ή δικηγορικά γραφεία, είναι σύμβουλοι επιχειρήσεων, κ.λ.π.). Τέλος, οι δυνατότητες εξεύρεσης ικανοποιητικής απασχόλησης της/του συζύγου του πανεπιστημιακού είναι πολλαπλάσιες στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, οι δυνατότητες για έρευνα είναι επίσης πολλαπλάσιες, αφού εκεί υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες πρόσβασης ενώ είναι συγκεντρωμένες οι βιβλιοθήκες, τα ερευνητικά κέντρα και υπάρχουν επιστήμονες για ανταλλαγή προβληματισμών κ.λ.π. Οι δυνατότητες που προσφέρονται σε κάποιον καθηγητή πανεπιστημίου στην Αθήνα (και σε κάποιον περιορισμένο βαθμό και στη Θεσσαλονίκη) για την ανάδειξή του σε "αξιώματα" εθνικής ακτινοβολίας (σύμβουλος σε υπουργείο, πρόεδρος οργανισμού, τράπεζας, ερευνητικού ιδρυτούτου, νομοπαρασκευαστικής επιτροπής κ.λ.π.) είναι πολλαπλάσιες, γιατί εκεί είναι συγκεντρωμένα τα κέντρα της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας της χώρας. Η ηγετική τάξη των πανεπιστημιακών δασκάλων της Αθήνας αποτελεί μέρος της

ηγετικής τάξης της χώρας. Η “ποιότητα ζωής” είναι, από πολλές απόψεις, πολύ υψηλότερη. Έτσι, τα παιδιά σχολικής ηλικίας της οικογένειας έχουν τη δυνατότητα να πάρουν κάποια καλύτερη εκπαίδευση. Υπάρχει ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός ατόμων από όπου μπορεί να επιλέξει κανείς τις κοινωνικές συναναστροφές του. Υπάρχει ένα ικανοποιητικό δίκτυο πολιτιστικών δραστηριοτήτων. ανεξάρτητα αν δεν το χρησιμοποιεί πάντοτε. Το επίπεδο της αγοράς, τέλος, είναι πολύ υψηλότερο.

Τα παραπάνω συντελούν ώστε ένα μεγάλο μέρος των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας (φοιτητές και διδάσκοντες) να βλέπουν τη θέση τους στο περιφερειακό πανεπιστήμιο ως μια μεταβατική κατάσταση, ως ένα “εφαλτήριο”, το οποίο θα τους βοηθήσει να “μεταπηδήσουν” στο κέντρο. Έτσι, οι περισσότεροι διδάσκοντες είναι διατεθειμένοι να πάνε σε κεντρικό πανεπιστήμιο ακόμη και σε χαμηλότερη βαθμίδα από αυτή που ήδη κατέχουν, ενώ οι φοιτητές επιδιώκουν τη μεταγραφή τους ή -σε ακραίες περιπτώσεις- αποφασίζουν να ξαναδώσουν εισαγωγικές εξετάσεις, παρά να μείνουν στο περιφερειακό πανεπιστήμιο.

Τέλος, δημιουργούνται *πρόσθετα προβλήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία* από την μη προετοιμασία για τη λειτουργία του Τμήματος πριν από την έναρξή του, από την υποβαθμισμένη κτιριακή υποδομή που συχνά προβλέπονταν για άλλες χρήσεις και κυρίως από τη διασπορά του πανεπιστημίου στο χώρο (σε 2-3 πόλεις) γεγονός που πολλαπλασιάζει τις ανάγκες του, οι οποίες δεν μπορούν να ικανοποιηθούν (βιβλιοθήκες, κλπ).

Τα περιφερειακά πανεπιστήμια στις περισσότερες περιπτώσεις “προσαρμόζονται” στις αντιξοότητες που τους επιβάλλει η περιοχή εγκατάστασής τους. Κάτι που δε συντελεί στην ανάπτυξή τους -το αντίθετο μάλιστα. Έτσι, ενώ κανένα περιφερειακό πανεπιστήμιο δεν πρόκειται να κλείσει, ορισμένα κινδυνεύουν να μετατραπούν από πανεπιστήμια που είναι εγκατεστημένα στην περιφέρεια σε πανεπιστήμια περιφερειακής (τοπικής) εμβέλειας.

Αίτια της περιορισμένης συμβολής των περιφερειακών πανεπιστημίων στην ανάπτυξη των πόλεων όπου εγκαταστάθηκαν

Υπάρχει μια διάχυτη αντίληψη ότι σήμερα οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης κυρίως με την εξέλιξη των τεχνολογιών (επικοινωνίας, μεταφορών, τηλεματικής και τεχνικές οργάνωσης κλπ) έχει εξαφανιστεί σχεδόν η «τριβή του χώρου», ότι έχουν σμικρύνει τον κόσμο σε μια *αχωρική μάζα* (placeless mass), και ότι ζούμε σε ένα «παγκόσμιο χωριό» όπου όλοι μπορούν να επικοινωνήσουν : δικτυωθούν με όλους. Ενώ αυτό είναι αναμφίβολα σε κάποιο βαθμό ορθό συχνά τείνει να ξεχνιέται η *πολύ μεγάλη σημασία του ανθρώπινου δυναμικού που ξαναφέρει στο προσκήνιο τη σημασία του χώρου. Ο χώρος λοιπόν παραμένει καθοριστικός για τις προοπτικές ανάπτυξης ορισμένων δραστηριοτήτων υψηλών απαιτήσεων όπως είναι το Πανεπιστήμιο.*

Συγκεκριμένα, ο σύγχρονος κόσμος έχει φθάσει σε ένα σημείο όπου η γνώση είναι ο πλέον στρατηγικός πόρος και η διαδικασία της μάθησης η πιο σημαντική διαδικασία. Η τεχνογνωσία έχει γίνει η κύρια πηγή των επιχειρήσεων για να παραμείνουν ενήμεροι των καινοτομιών στα προϊόντα και στις διαδικασίες. Όμως, ενώ ορισμένα τμήματα της τεχνογνωσίας μπορούν να πουληθούν (ως πατέντες κλπ), σημαντικά τμήματά της παραμένουν μη - κωδικοποιημένα και δεν μπορούν να αποσπασθούν από το ανθρώπινο και κοινωνικό τους περιεχόμενο. Με άλλα λόγια η γνώση, αφορά αφενός μεν “εμπορεύσιμες διασυνδέσεις” που δεν προϋποθέτουν τη γεωγραφική εγγύτητα και αφετέρου “μη εμπορεύσιμες διασυνδέσεις” (όπως αγορές εργασίας, χωρικές συμβατότητες, πρότυπα και αξίες, δημόσιοι ή ημιδημόσιοι θεσμοί κλπ) που προϋποθέτουν τη γεωγραφική εγγύτητα. Με την έννοια ότι η φυσική εγγύτητα διευκολύνει αφενός την ενσωμάτωση της “μη - εμπορεύσιμης” γνώσης που είναι ενσωματωμένη στον άνθρωπο παρά στην πληροφορία και αφετέρου διευκολύνει την ταχεία λήψη αποφάσεων που είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της αβεβαιότητας. Άρα, “στοιχείο - κλειδί” για την ανάπτυξη μιας περιοχής είναι το “άνυλο κεφάλαιο” του

ανθρώπινου δυναμικού της.

Στα παραδοσιακά λοιπόν αποδεκτά αίτια της υπανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών (όπως η σχετική έλλειψη φυσικής υποδομής, πόρων, ειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, ερευνητικής και τεχνολογικής δραστηριότητας κλπ.) πρέπει κανείς να προσθέσει το “κοινωνικό κεφάλαιο”, που αναφέρεται στα χαρακτηριστικά της κοινωνικής οργάνωσης όπως τα δίκτυα, οι κανόνες, και η εμπιστοσύνη που διευκολύνουν το συντονισμό και τη συνεργασία για το κοινό συμφέρον, τη θεσμική δυνατότητα της περιφέρειας, το διαμέτρημα του πολιτικού κατεστημένου, τη διάθεση να επιδιώξει κανείς κοινές λύσεις σε κοινά προβλήματα κλπ.

Είναι ακριβώς αυτές οι “μη εμπορεύσιμες διασυνδέσεις” που αναδεικνύουν τη σημασία του χώρου (Morgan, 495). Με την έννοια ότι η φυσική εγγύτητα διευκολύνει αφενός την ενσωμάτωση της “μη - εμπορεύσιμης” γνώσης που είναι ενσωματωμένη στον άνθρωπο (person embodied) παρά στην πληροφορία (information-embodied) και αφετέρου διευκολύνει την ταχεία λήψη αποφάσεων που είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της αβεβαιότητας. Αυτοί οι παράγοντες -οι αόρατοι παράγοντες της οικονομικής ανάπτυξης- είναι εξίσου σημαντικοί όπως η φυσική υποδομή (Doeringer and Terkla 1990, Putman, 1993) και είναι το κοινό μυστικό της ανάπτυξης ορισμένων περιοχών όπως η Τρίτη Ιταλία. Οι συμβάσεις και τα στερεότυπα μπορεί να βοηθήσουν τη ρύθμιση των οικονομικών λειτουργιών με το να μειώνουν την αβεβαιότητα αλλά με το να είναι πολιτισμικά δημιουργήματα δεν είναι καθόλου τυποποιημένα (π.χ. η εμπιστοσύνη είναι ένας εξαιρετικά σημαντικός πόρος αλλά δεν μπορεί να αγοραστεί, κατακτιέται μέσα από επαναλαμβανόμενες συναλλαγές):

Το περιφερειακό πανεπιστήμιο μπορεί να συντελέσει στην ανάπτυξη της περιοχής μέσα από ποικίλες διαδικασίες τις οποίες προκαλεί έμμεσα, πέραν βέβαια των άμεσων επιπτώσεών του (βλ. ενότ. II). Έτσι, μπορεί να συντελέσει στην ανάσχεση της ερήμωσης ή ακόμη και στην έλξη πληθυσμού σε ορισμένες περιοχές, γεγονός που -εκτός των άλλων- συμβάλλει με τη σειρά του στην αμυντική “θωράκισή” τους (όπως το Δ.Π.Θ., το Παν/μιο Αιγαίου και το

παράρτημα του Α.Π.Θ. στη Φλώρινα). Εξάλλου, αναβαθμίζει την περιοχή τόσο από την άποψη του εργατικού δυναμικού, μέσω της προσφοράς υψηλά εξειδικευμένου προσωπικού (διδασκόντων και φοιτητών), όσο και πολιτισμικά.

Η συμβολή στην πολιτισμική ανάπτυξη των περιοχών όπου εγκαταστάθηκαν, δεν εννοείται τόσο μέσω της οργανωμένης παρέμβασης του πανεπιστημίου. Εννοείται κυρίως ως μια έμμεση (αυτόματη) παρέμβαση λόγω της ύπαρξης των φοιτητών και των πανεπιστημιακών δασκάλων στην περιοχή οι οποίοι συντελούν στη διαμόρφωση ενός διαφορετικού πολιτισμικού “κλίματος”. Αυτό οφείλεται τόσο στα χαρακτηριστικά αυτών των κοινωνικών ομάδων όσο και στο γεγονός ότι οι φοιτητές και οι διδάσκοντες προέρχονται από διάφορες περιοχές της χώρας, γεγονός που συντελεί σ’ ένα βαθμό στην “αλλαγή” της τοπικής πολιτισμικής φυσιογνωμίας. “Μπολιάζουν”, κατά κάποιο τρόπο, στην περιοχή τις πολιτισμικές τους ιδιομορφίες λόγω τοπικής προέλευσης (αλλά και ταξικής θέσης), κυρίως όταν συνιστούν μια “κρίσιμη μάζα” συντελώντας έτσι στη δημιουργία πολιτισμικών ωσιμώσεων. Στις περιοχές όπου δημιουργήθηκε η “κρίσιμη μάζα” η έμμεση παρέμβαση του πανεπιστημίου ήταν καταλυτική (π.χ. Ιωάννινα). Εξάλλου, η ίδρυση πανεπιστημίου σε μια περιοχή έχει επιπτώσεις και στο συμβολικό επίπεδο, συμβάλλοντας σε κάποιο βαθμό στην ανάδειξη της πολιτισμικής και τοπικής της ταυτότητας.

Όσον αφορά την υποδομή που δημιούργησαν τα περιφερειακά πανεπιστήμια αυτή προσθέτει κάτι στην υπάρχουσα υποδομή (π.χ. αμφιθέατρο και βιβλιοθήκη). Όμως, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις που βοήθησε καθοριστικά και την τοπική κοινωνία (π.χ. πανεπιστημιακά νοσοκομεία -Ιωαννίνων, Πατρών, Κρήτης και αυτά που ετοιμάζονται στη Λάρισα και την Αλεξανδρούπολη- και Ερευνητικά Κέντρα -Κρήτη) είναι σε γενικές γραμμές ανεπαρκής ακόμη και για τη λειτουργία του ίδιου του πανεπιστημίου.

Συχνά υποστηρίζεται ότι η δημιουργία των περιφερειακών πανεπιστημίων αυξάνει την κοινωνική δικαιοσύνη στο χώρο, όσον αφορά τη δικαιότερη κατανομή των ευκαιριών που παρέχονται για την πρόσβαση των νέων των διαφόρων περιοχών στη φοίτηση στο

πανεπιστήμιο. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η πολιτική αυτή τελικά είχε τα ακριβώς αντίστροφα αποτελέσματα με την έννοια ότι κάποια περιφερειακά πανεπιστήμια είναι υποβαθμισμένα (βλ. ενότ. ΙΙΙ). Οι φοιτητές, δηλαδή, που προέρχονται από "μη προνομιούχα" κοινωνικά στρώματα, τείνουν να φοιτούν σε "μη προνομιούχα" (βλ. περιφερειακά) πανεπιστήμια.

Το πανεπιστήμιο αποτελεί μια από τις κύριες πηγές εισοδήματος και ένα βασικό καταναλωτή για την τοπική οικονομία. Υπάρχει μια αναμφίβολη συμβολή του στην αύξηση της ενεργού ζήτησης στην περιοχή, που εξαρτάται κυρίως από το μέγεθος του πανεπιστημίου σε σχέση με τον πληθυσμό της πόλης όπου εγκαταστάθηκε. Οι άμεσες επιπτώσεις στην τοπική οικονομία επικεντρώνονται σε συγκεκριμένους τομείς κατανάλωσης (κατοικία -ξενοδοχεία 28%, εστιατόρια 9,6%, διασκέδαση 13%, μετακινήσεις από και προς περιοχή 7%). Το βασικό αποτέλεσμα από τη λειτουργία του πανεπιστημίου στην τοπική οικονομία προέρχεται από τις δαπάνες του κράτους στην περιοχή (για αγορά ακινήτων, λειτουργικές δαπάνες του πανεπιστημίου, μισθούς κ.λ.π.), όπως επίσης και από τις δαπάνες των φοιτητών. Τα άμεσα οικονομικά οφέλη εκτιμούνται σε 0,05 - 0,31% του ΑΕΠ και σε 1,7%-12,8% της ιδιωτικής κατανάλωσης ενώ μαζί με τα έμμεσα αποτελέσματά τους φθάνουν το 0,13-0,71% του ΑΕΠ (Λαμπριανίδης 1993, 221).

Εντούτοις, *οι οικονομικές συνέπειες στην τοπική οικονομία από τη λειτουργία του πανεπιστημίου δεν είναι τόσο σημαντικές όσο θα ανέμενε κανείς, με βάση τη διεθνή εμπειρία. Αυτό οφείλεται:*

α) *Στην περιορισμένη τοπική αγορά, εξαιτίας της οποίας ένα σημαντικό μέρος των δαπανών του πανεπιστημίου (για όργανα, επίπλα κλπ), όπως επίσης και των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας και των οικογενειών τους που ζουν στην περιοχή (για συσκευές, ένδυση και διαρκή καταναλωτικά αγαθά), δεν πραγματοποιείται στην περιοχή.*

β) *Στο ότι η τοπική οικονομία πολύ σπάνια μπορεί να εκμεταλλευτεί τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που δημιουργούνται εξαιτίας της λειτουργίας μιας πανεπιστημιακής μονάδας στην περιοχή της. Να επιτρέψει δηλαδή στο πανεπιστήμιο να λειτουργήσει ως «προωθητικός μηχανισμός» στην περιοχή. Για παράδειγμα δεν μπορεί*

να εκμεταλλευθεί την ύπαρξη υψηλά εξειδικευμένου προσωπικού (διδασκόντων και φοιτητών), είτε με την άμεση απασχόλησή τους είτε με την ανάθεση σ' αυτούς ερευνητικών προγραμμάτων από επιχειρήσεις ή φορείς του δημοσίου. Η διεθνής εμπειρία έχει να επιδείξει πολλά επιτυχημένα παραδείγματα περιοχών που εκμεταλλεύτηκαν ακριβώς αυτή την ύπαρξη του πανεπιστημίου στην περιοχή τους.

Το «δέσιμο» του πανεπιστημίου με την τοπική οικονομία προσδιορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από ευρύτερα φαινόμενα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού (ελάχιστα χρηματικά ποσά δαπανώνται για έρευνα όχι μόνο από το ελληνικό κράτος αλλά κυρίως υπό τις ελληνικές επιχειρήσεις, μικρό μέγεθος ελληνικών επιχειρήσεων. έλλειψη επιχειρηματικότητας των πανεπιστημιακών -«academic entrepreneurship»- κλπ). Έτσι αυτό που τελικά μένει κυρίως στην τοπική οικονομία από τη λειτουργία του περιφερειακού πανεπιστημίου είναι κάποιες καταναλωτικές δαπάνες.

γ) Στη *μεγάλη κινητικότητα τόσο των διδασκόντων όσο και των φοιτητών σε όλη τη διάρκεια του χρόνου* (24% των φοιτητών και 63% των διδασκόντων μετακινούνται πάνω από 15 φορές το χρόνο και μάλιστα το 54% των διδασκόντων μετακινείται πάνω από 20 φορές το χρόνο! -Λαμπριανίδης, 1993, 205). Ως αποτέλεσμα αυτής της κινητικότητας, και κυρίως του γεγονότος ότι η έδρα των περισσότερων διδασκόντων είναι στην Αθήνα και απλά μένουν στην πόλη όπου είναι το πανεπιστήμιο για 1-2 ημέρες, ένα σημαντικό ποσοστό του συνόλου των δαπανών τους οδηγείται έξω από την τοπική οικονομία. Η κινητικότητα αυτή είναι τόσο μεγαλύτερη όσο λιγότερο ικανοποιητική είναι η ποιότητα ζωής στην περιοχή, πράγμα που εξαρτάται κυρίως από το μέγεθος της πόλης και από την ύπαρξη ικανού αριθμού μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας. Η κινητικότητα αυτή απορρέει αφενός από το γεγονός ότι το πανεπιστήμιο δεν προϋποθέτει την καθημερινή παρουσία των φοιτητών αφετέρου από τις συγκριτικά χαμηλές αμοιβές των πανεπιστημιακών και τις σημαντικές δυνατότητες που έχουν για άλλη απασχόληση.

δ) Στο ότι *μέρος των δαπανών της πανεπιστημιακής κοινότητας πηγαίνει στο πανεπιστήμιο και όχι σε τοπικές επιχειρήσεις* (unrealised

local business volume). Όπως στον ξενώνα, στη φοιτητική λέσχη, στη φοιτητική εστία, στο πανεπιστημιακό βιβλιοπωλείο, σε φωτοαντίγραφα με μηχανήματα του πανεπιστημίου κλπ

Οι σχετικά περιορισμένες θετικές συνέπειες των περιφερειακών πανεπιστημίων στις τοπικές κοινωνίες όπου εγκαταστάθηκαν καθώς και μια σειρά από προβλήματα που δημιουργούνται, οφείλονται όχι τόσο σε δομικά χαρακτηριστικά όσο στη συγκυρία, στον τρόπο δηλαδή με τον οποίο εφαρμόστηκε η πολιτική ίδρυσής τους. Οφείλονται δηλαδή:

α) Στην *τελείως απρογραμματίστη* -κυρίως με μικροπολιτικά κριτήρια- ανάπτυξη τους. Σε ορισμένες μάλιστα από αυτές τις πόλεις ήταν προδικασμένο ότι θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να δημιουργηθούν οι κατάλληλες εκείνες συνθήκες για την ανάπτυξη του πανεπιστημίου. Οι προδιαγραφές, οι οποίες πρέπει να πληρούνται ώστε μια πόλη να μπορεί να υποστηρίξει ένα πανεπιστήμιο ή έστω μια πανεπιστημιακή μονάδα, είναι τόσο υψηλές, που -εξ ορισμού σχεδόν- αποκλείουν τις περισσότερες περιοχές, και σίγουρα εκείνες που περισσότερο έχουν ανάγκη από κάποια οικονομική τόνωση.

β. Τη *διασπορά καθενός από τα περιφερειακά πανεπιστήμια σε πολλές πόλεις*, γεγονός που πολλαπλάσιασε τις ανάγκες για υποδομή (βιβλιοθήκες, φοιτητικές λέσχες κλπ) και αύξησε υπέρογκα τις δημόσιες επενδύσεις που κατακερματίστηκαν σε διάφορες πόλεις της περιφέρειας.

γ) Στο ότι *η τοπική οικονομία είναι πολύ περιορισμένη*. Έτσι, δεν κατάφερε να ικανοποιήσει τις ανάγκες του πανεπιστημίου και της πανεπιστημιακής κοινότητας και να εκμεταλλευθεί την ξαφνική άνοδο της ζήτησης.

δ) Στην *έλλειψη μιας αισθητά ευνοϊκότερης μεταχείρισης από την πλευρά της πολιτείας υπέρ των περιφερειακών πανεπιστημίων*, κάτι που αποτελούσε και προϋπόθεση για την ανάπτυξή τους, μια που έπρεπε να ξεπεραστούν τα τεράστια προβλήματα των συνθηκών λειτουργίας τους. Πολλές φορές, μάλιστα, συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Έτσι, ορισμένες σχολές των περιφερειακών πανεπιστημίων βρέθηκαν σε σύγκρουση συμφερόντων με τις αντίστοιχες των κεντρικών (ως προς τις προτεραιότητες από την πλευρά της κυβέρνησης στην

κατανομή κονδυλίων, την επιλογή του πανεπιστημίου όπου θα άρχιζε κάποιο μεταπτυχιακό τμήμα κ.λ.π.). Σύγκρουση, που σχεδόν πάντοτε χάθηκε υπέρ του “κατεστημένου” των κεντρικών πανεπιστημίων.

Η συμπεριφορά των κατοίκων της περιοχής προς το πανεπιστήμιο και την πανεπιστημιακή κοινότητα υπαγορεύεται συχνά από την αντίληψη ότι κυρίως αποτελούν μια πρόσθετη πηγή εισοδήματος. Σ’ αυτό οφείλεται το γεγονός ότι σχεδόν κάθε πόλη στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από το πόσο μικρή είναι, προσπαθεί σκληρά να πείσει την εκάστοτε κυβέρνηση να εγκαταστήσει κάποια πανεπιστημιακή μονάδα στην περιοχή της, σε μια λογική “ανάπτυξης” μέσω της μεταφοράς πολυπρόσωπων οργανισμών του Δημοσίου (στρατοπέδων νεοσύλλεκτων, νοσοκομείων, νομαρχιών κλπ). Έτσι, συχνά δημιουργούνται εντάσεις στις σχέσεις της πανεπιστημιακής και της τοπικής κοινότητας, γιατί:

α). *Η τοπική κοινωνία περιμένει συνήθως πάρα πολλά και πολύ γρήγορα* (σε οικονομικούς όρους και όχι μόνο) από το πανεπιστήμιο. Βέβαια, υπάρχει ένα έντονο στοιχείο πραγματισμού στη συμπεριφορά των κατοίκων.

β). *Οι ελεύθεροι επαγγελματίες της περιοχής* (γιατροί, μηχανικοί, δικηγόροι κ.λ.π.) *αισθάνονται ότι θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των πανεπιστημιακών.*

γ). *Το κόστος διαβίωσης αυξάνεται και γίνεται δυσκολότερη η εξυπηρέτηση των κατοίκων της περιοχής* (π.χ. γίνεται πιο δύσκολο να βρουν κατοικία για ενοικίαση και όταν τη βρουν, είναι ακριβότερη).

δ). *Η παρουσία των φοιτητών ανατρέπει δραστικά την αριθμητική ισορροπία μεταξύ των δυο φύλων με πολλαπλές επιπτώσεις* (βλ. Αγρίνιο, αλλά και Ηράκλειο - Ρέθυμνο).

ε). *Τέλος, ο τρόπος ζωής των φοιτητών δημιουργεί συχνά εντάσεις, και σε ορισμένες περιπτώσεις “προκαλεί” τους κατοίκους της περιοχής. Σε “κλειστές” κοινωνίες η αρχική τουλάχιστον περίοδος είναι γεμάτη συγκρούσεις της τοπικής κοινωνίας με τη φοιτητική κοινότητα* (βλ. Ιωάννινα και Κομοτηνή). Ενώ σε πιο ανεκτικές κοινωνίες -κυρίως σε περιοχές όπου προηγήθηκε τουριστική ανάπτυξη- δεν υπήρξαν τέτοιου είδους προβλήματα (βλ. Κέρκυρα, Μυτιλήνη, Ρόδο και Ρέθυμνο).

Έτσι, το πανεπιστήμιο “απομυθοποιείται” από την τοπική κοινωνία. Η “απομυθοποίηση” αυτή θα μπορούσε να ήταν “θετικής κατεύθυνσης”, με την έννοια ότι οι καθηγητές του πανεπιστημίου κυκλοφορούν ανάμεσά τους, είναι άνθρωποι και αυτοί με τις ανάγκες και τις αδυναμίες τους. Όπως επίσης με την έννοια ότι οι σπουδές όσο πιο μακριά γίνονται τόσο περισσότερο κύρος προσδίδουν.

Όμως η “απομυθοποίηση” στην οποία αναφερόμαστε είναι “αρνητικής κατεύθυνσης”. Με την έννοια ότι η τοπική κοινωνία “κατεβάζει” το περιφερειακό πανεπιστήμιο στα μέτρα της. Ιδίως, λόγω του γεγονότος ότι η μαζική ίδρυση περιφερειακών πανεπιστημίων “συνέπεσε” με την ανωτατοποίηση των γυμναστικών και των παιδαγωγικών ακαδημιών. Μάλιστα, η ανωτατοποίηση αυτή έγινε με τέτοιο τρόπο, που συντέλεσε στο να μην υπάρχουν εμφανείς διαφορές από την προηγούμενη κατάσταση. Έτσι, μεταξύ των άλλων, χρησιμοποιήθηκε σε πολύ μεγάλη έκταση διδακτικό προσωπικό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, χρησιμοποιήθηκαν κτίρια που συχνά προβλέπονταν για άλλες εκπαιδευτικές βαθμίδες (η αρχιτεκτονική όμως δεν αποτελεί απλά επιφανόμενο αλλά διαμορφώνει έθιμ και ήθη).

Το πανεπιστήμιο δεν πρέπει να χρησιμοποιηθεί ως μέσο περιφερειακής πολιτικής

(Ο σκοπός του πανεπιστημίου είναι εξ' ορισμού ερευνητικός και εκπαιδευτικός. Τα πανεπιστήμια συμβάλλουν αποφασιστικά στην προώθηση της βασικής έρευνας σε όλους τους τομείς (κριτική ανανέωση και παραγωγή νέας γνώσης, νέας τεχνολογίας και νέων δεξιοτήτων, εδραίωση επιστημολογικών εργαλείων κ.λ.π.), που στη συνέχεια μπορούν να την αναπτύξουν και να την εφαρμόσουν οι παραγωγικές δυνάμεις της χώρας. Συντελούν στη διαμόρφωση προσωπικοτήτων που μπορούν να διαγνώσουν, να αντιμετωπίσουν και να λύσουν προβλήματα (κυρίως του κλάδου τους). Επίσης, τα πανεπιστήμια παράγοντας κριτικούς επιστήμονες και την πνευματική ηγεσία μιας χώρας συμβάλλουν στην εύρυθμη λειτουργία της ελεύθερης κοινωνίας, στην ενίσχυση των ελεύθερων θεσμών και στη δημιουργία ισχυρών κινητήρων παραγωγικής δράσης.

Συμβάλλουν, λοιπόν, τα πανεπιστήμια αποφασιστικά στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας και είναι πλέον κοινά παραδεκτό ότι η εκπαίδευση αποτελεί την ατμομηχανή της ανάπτυξης μιας χώρας. Με αυτή την έννοια *τα πανεπιστήμια μπορούν να συντελέσουν στην ανάπτυξη της κάθε επιμέρους περιοχής μέσω της συνολικής πνευματικής και επιστημονικής ανάπτυξης της χώρας.*

Ο ρόλος του Πανεπιστημίου μεταβάλλεται ταχύτατα. Τελευταίως γίνεται συζήτηση και για έναν «τρίτο ρόλο» του Πανεπιστημίου («third task», «third level sector») με την έννοια της έμφασης στη σχέση του Πανεπιστημίου με την βιομηχανία / παραγωγή και την οικονομία γενικότερα (π.χ. η περίπτωση της Σουηδίας όπου δίνεται πλέον ίση προτεραιότητα και στην εμπορευματοποίηση της Ε&Α). Με αυτή την έννοια μπορεί κανείς να κατανοήσει λογικές που αντιμετωπίζουν το πανεπιστήμιο ως κάτι αντίστοιχο ενός Τεχνολογικού Πάρκου που στη συνέχεια μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός ανάπτυξης. Όμως, αυτό δεν μπορεί να αφορά όλες τις πανεπιστημιακές Σχολές. Εξάλλου, δεν είναι καθόλου αυτονόητο ότι το πανεπιστήμιο θα έπρεπε να απομακρυνθεί από τους δυο βασικούς ρόλους του ούτε εξάλλου είναι δεδομένο ότι η πλειοψηφία των πανεπιστημιακών θα ήθελε να στραφεί στην εφαρμοσμένη έρευνα. Εάν κάποια στιγμή αυτό κρίνονταν σκόπιμο θα έπρεπε να επιδιωχθεί με δέσμη μέτρων που θα ενθάρρυνε μια τέτοια στροφή³.

Γι' αυτό είναι σημαντικό, *οι συζητήσεις γύρω από την ίδρυση πανεπιστημίων να αποδεσμευτούν από σκέψεις και προθέσεις χρησιμοποίησής τους ως μοχλών περιφερειακής ανάπτυξης.* Είναι σοβαρό ολίσθημα να αντιμετωπίζεται το πανεπιστήμιο ως πρωτογενές μέγεθος για την ανάπτυξη μιας περιοχής (να μετριάται, δηλαδή, μόνο το άμεσο αποτέλεσμα του: τόσο φοιτητές, τόσο διδάσκοντες κ.λ.π., άρα τόσα χρήματα θα εισρέουν ετησίως στην περιοχή). Το πανεπιστήμιο πρέπει να αντιμετωπιστεί ως *καταλύτης για την ανάπτυξη όλης της χώρας.*

Τα περιφερειακά πανεπιστήμια υπήρξαν ακόμη ένας τομέας που χρησιμοποιήθηκε από το ελληνικό κράτος, στα πλαίσια ενός αβασάνιστου λαϊκισμού, ως μέσο για την επίτευξη άλλων στόχων δηλαδή, τη διατήρηση-αύξηση της εκλογικής πελατείας του

κυβερνώντος κόμματος. Όμως, υπάρχουν πολλά άλλα μέτρα με τα οποία μια κυβέρνηση θα μπορούσε να ασκήσει περιφερειακή πολιτική. Μέτρα όπως κίνητρα για τις βιομηχανικές και τουριστικές μονάδες που εγκαθίστανται στην περιφέρεια, εγκατάσταση των επιχειρήσεων του δημοσίου στην περιφέρεια, μεταφορά πολυπρόσωπων οργανισμών του δημοσίου στην περιφέρεια, (νοσοκομεία, στρατόπεδα νεοσύλλεκτων κλπ), μέτρα που αφορούν ακόμη και τον τομέα της εκπαίδευσης (πιο αποκεντρωμένη χωροθέτηση των σχολών τεχνικής εκπαίδευσης, των Τ.Ε.Ι. κλπ), πριν καταλήξει στη χρησιμοποίηση του πανεπιστημίου. Όχι γιατί κάθε περιφερειακό πανεπιστήμιο είναι εξαρχής καταδικασμένο να αποτύχει αλλά κυρίως γιατί το κόστος για την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών που θα αναιρέσουν τα δυσμενή χαρακτηριστικά των τοπικών κοινωνιών είναι πολύ μεγάλο.

Συμπερασματικές σκέψεις

Δε θα πρέπει το πανεπιστήμιο να χρησιμοποιείται με αλόγιστο τρόπο ως εργαλείο περιφερειακής πολιτικής. Ο σκοπός του πανεπιστημίου είναι εκπαιδευτικός και ερευνητικός, μπορεί λοιπόν να συντελέσει στην ανάπτυξη της κάθε επιμέρους περιοχής μέσω της συνολικής πνευματικής και επιστημονικής ανάπτυξης της χώρας. Το πανεπιστήμιο λοιπόν δεν πρέπει να χρησιμοποιείται απλά ως μέσο αύξησης της ζήτησης σε μια περιοχή όπως άλλοι πολυπρόσωποι Οργανισμοί του Δημοσίου –Νοσοκομεία, στρατόπεδα κλπ. Αυτό, σε καμία περίπτωση δεν υπονοεί ότι δεν θα πρέπει να αποτελεί στόχο της Πολιτείας η ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της χώρας. Απλά υποστηρίζεται ότι αυτό αποτελεί μέλημα κατεξοχήν της περιφερειακής πολιτικής και δευτερευόντως άλλων πολιτικών, ως παράγωγος στόχος.

Το κείμενο αυτό δεν αντιτίθεται γενικά στην ίδρυση περιφερειακών πανεπιστημίων. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, είναι δυνατόν να υπάρξουν επιτυχημένες περιπτώσεις περιφερειακών πανεπιστημίων. Πρέπει να υπάρξει, μετά από μια αξιολόγηση της υπάρχουσας εμπειρίας που θα εντοπίσει τις χωρικές συνθήκες που επέτρεψαν κάποια περιφερειακά πανεπιστήμια να επιτύχουν, τεκμηρίωση της δυνατότητας επιτυχούς λειτουργίας σε

κάποιες συγκεκριμένες πόλεις. Με αυτή την έννοια δεν έχει νόημα και η υιοθέτηση κάποιας γενικής αρχής όπως: «κάθε περιφέρεια και πανεπιστήμιο» ή «κάθε νομός και πανεπιστήμιο» ή ακόμη και «κάθε κοινόπολη και πανεπιστήμιο»; Προϋποθέσεις όπως:

α). *Η εγκατάστασή τους μόνο σε επιλεγμένες μεγάλες πόλεις, που έχουν τη δυνατότητα να δεχθούν πανεπιστήμιο.* Οι συνθήκες, οι οποίες πρέπει να πληρούνται ώστε μια πόλη να μπορεί να υποστηρίξει ένα πανεπιστήμιο είναι τόσο υψηλές, που εξ ορισμού σχεδόν αποκλείουν τις περισσότερες. Κυρίως όμως, πρέπει να αποτραπεί η διασπορά κάθε περιφερειακού πανεπιστημίου σε περισσότερες από μια πόλεις.

β). Για την εύρυθμη λειτουργία ενός πανεπιστημίου είναι απαραίτητη η συνοχή των σχολών και των τμημάτων του και η δημιουργία ενιαίας μεγάλης και δυναμικής πανεπιστημιακής κοινότητας στην πόλη εγκατάστασής του (κρίσιμης μάζας).

γ). *Η εξασφάλιση από την πλευρά της Πολιτείας κάποιας σημαντικά ευνοϊκότερης μεταχείρισης των περιφερειακών πανεπιστημίων.* Δηλαδή η ύπαρξη αρκετών Τμημάτων με αντικείμενα τα οποία δεν προσφέρονται στα κεντρικά Πανεπιστήμια (Αθήνας και Θεσσαλονίκης), η εξασφάλιση υψηλής ποιότητας και επαρκούς αριθμητικά διδακτικού προσωπικού που θα προσφέρει υψηλής ποιότητας έργο και η εξασφάλιση της κινητικότητας ανθρώπων και πληροφοριών (διαπανεπιστημιακός δανεισμός βιβλίων, καλά οργανωμένες βιβλιοθήκες, κ.λ.π.).

δ). Η αντίληψη που έχει για το πανεπιστήμιο ο γενετικός πυρήνας των ατόμων που θα το στήσουν. Δηλαδή, ο πολιτικός πυρήνας (υπουργός, σύμβουλοί του, πρόεδρος Δ.Ε. κ.λ.π.) και ο διδακτικός πυρήνας (κυρίως οι πρώτοι διδάσκοντες).

Διατυπώθηκαν κάποιες επιφυλάξεις αναφορικά με τα οφέλη που δημιουργήσαν ορισμένα περιφερειακά πανεπιστήμια -κάτω από τις συνθήκες με τις οποίες δημιουργήθηκαν- στις τοπικές κοινωνίες των περιοχών όπου είναι εγκατεστημένα, σε σχέση με το κόστος που προκαλείται στην ελληνική κοινωνία συνολικά. Ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε ίσως συντελέσει στην κατεύθυνση της συγκράτησης περαιτέρω διεκδικήσεων από την πλευρά των τοπικών κοινωνιών για

την εγκατάσταση περιφερειακών πανεπιστημίων στην περιοχή τους.

Το περιφερειακό πανεπιστήμιο μπορεί να προσφέρει πολλά. Όμως σε πολλές περιπτώσεις τα περιφερειακά πανεπιστήμια στην Ελλάδα δεν κατάφεραν να ριζώσουν ούτε και φαίνεται ότι έχουν τέτοιες προοπτικές. Όπως έδειξε η ανάλυση για τις περιπτώσεις αυτές η θεωρούμενη ως αυτονόητη συμβολή των περιφερειακών πανεπιστημίων στην οικονομική, πολιτισμική κλπ αναβάθμιση της τοπικής κοινωνίας όπου εγκαθίσταται ούτε τόσο τεράστια είναι ούτε χωρίς κόστος για την υπόλοιπη κοινωνία.

Υπάρχει αναγκαιότητα λοιπόν να επανεξεταστεί συστηματικά η πολιτική της ίδρυσης των νέων περιφερειακών πανεπιστημίων (απόφαση Υπουργ. Συμβουλίου), να τεθεί τέλος με κατηγορηματικό τρόπο στις νέες διεκδικήσεις για δημιουργία Πανεπιστημίου ή μονάδων του και σε άλλες περιοχές. Δεύτερον, αποτελεί επιτακτική ανάγκη η αναδίπλωση ορισμένων περιφερειακών πανεπιστημίων με τη μεταφορά τους από κάποιες πόλεις. Συγκεκριμένα, η αναδίπλωση του Παν/μίου Αιγαίου από το Καρλόβασι και το Βαθύ Σάμου, του Παν/μίου Θεσσαλίας από τα Τρίκαλα και την Καρδίτσα, και του ΑΠΘ από τη Φλώρινα¹, και τις Σέρρες². Βέβαια, είναι φανερό ότι η απομάκρυνση μιας πανεπιστημιακής μονάδας από μια περιοχή είναι εξαιρετικά λεπτή υπόθεση. Για παράδειγμα, η πρόσφατη μεταφορά της πανεπιστημιακής μονάδας του Αγρινίου στην Πάτρα, όπου είναι και η έδρα του πανεπιστημίου, ξεσήκωσε την οργή των κατοίκων του Αγρινίου και της ευρύτερης περιοχής³. Ωστόσο η αναγκαιότητα επανεξέτασης της χωροταξικής διασποράς των Πανεπιστημίων στη χώρα μας δεν είναι μόνο ένα αίτημα εξορθολογισμού αλλά αποτελεί αφετηρία για να τεθεί στο δημόσιο διάλογο το συναφές πρόβλημα του κατακερματισμού των γνωστικών αντικειμένων και του εκπαιδευτικού και ερευνητικού ρόλου των Πανεπιστημίων.

Σημειώσεις

1 Αθήνα/Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Φλώρινα, Κοζάνη, Σέρρες, Πάτρα, Ιωάννινα, Αγρίνιο, Κέρκυρα, Βόλος, Λάρισα, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, Ορεστιάδα, Μυτιλήνη, Χίος, Καρλόβασι, Βαθύ, Ερμούπολη, Ρόδος, Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο.

- 2 Για παράδειγμα από το Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του Παν/μίου Αιγαίου στη Χίο στην περίοδο 1985/6-1991/2 μετεγράφησαν 352 φοιτητές ή 46,9% των εγγραφέντων. Από το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πατρών στο Αγρίνιο στο διάστημα 1986-95 μετεγράφησαν 503 δηλαδή το 43% των εγγεγραμμένων.
- 3 Για παράδειγμα, η αξιολόγηση των πανεπιστημιακών σήμερα στις περισσότερες χώρες γίνεται μόνο στη βάση των δημοσιεύσεών τους σε περιοδικά με κριτές, γεγονός που δημιουργεί εμπόδια στην ανάπτυξη πιο εφαρμοσμένης έρευνας. Υπάρχει επιβράβευση των καθαρά επιστημονικών δημοσιεύσεων σε αντίθεση με εφαρμοσμένη έρευνα, πατεντες κλπ. (π.χ. στη Μεγ. Βρετανία Research assessment Exercise based on peer review via publications).
- 4 Αλήθεια τι θα συμβεί με βάση μια τέτοια λογική σε περίπτωση αλλαγής της διοικητικής διάρθρωσης της χώρας, θα πρέπει να αναπροσαρμόζεται και χωρική κατανομή των πανεπιστημίων.
- 5 Αντίθετα υποστηρίζετε η αναβάθμισή του σε Παν/μιο Δ. Μακεδονίας.
- 6 Πρόσφατα αυτονομήθηκε το Τμήμα ΤΕΦΑΑ που λειτουργούσε ως Παράρτημα του Τμήματος ΤΕΦΑΑ του ΑΠΘ.
- 7 Το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πατρών στο Αγρίνιο σε Γενική Συνέλευσή του στις 13/4/95 αποφάσισε -με ένα εξαιρετικά τεκμηριωμένο σκεπτικό που υποδηλώνει βαθύ αίσθημα ευθύνης για τους φοιτητές του Τμήματος- να ζητήσει από τη Σύγκλητο την μετεγκαταστασή του Τμήματος στην έδρα του πανεπιστημίου στην Πάτρα. Η Σύγκλητος υιοθέτησε την άποψη του Τμήματος (14/6/95) και μόλις δυο ημέρες μετά ακολούθησε ένα δριμύ κατηγορώ των εκπροσώπων των Δήμων και Κοινοτήτων του Αναπτυξιακού Συνδέσμου Τριχωνίδας. Ένα κείμενο που χρησιμοποιεί βαρύτατους χαρακτηρισμούς εναντίον των πανεπιστημιακών που αν μη τι άλλο υποδηλώνουν μια βαθιά πικρία από την πλευρά της τοπικής κοινωνίας και μια αντίληψη ότι το "...το Τμήμα ανήκει στο λαό της Αιτωλνίας και της Τριχωνίδας ειδικότερα...".

Βιβλιογραφία

- Antikainen A. (1981). "The regional impact of Universities in Finland", *Higher Education*, 10, pp. 437-448.
- Bonner E.R. (1968). "The economic impact of a university on its local community", *Journal of American Institute of Planners*, 34, pp. 339-

343.

- Bower D.J. (1992). *Company and campus partnership – supporting technology transfer*, Routledge, London.
- Brownrigg M. (1974). *A study of economic impact: the university of Stirling*. Scottish Academic Press, Edinburgh and London.
- Cook E.D.Jr. (1970). "Analyzing university student contribution to the economic base of the community", *Annals of the Regional Science*, 4, pp. 146-153.
- Edwards M.E. 1987. *St. Cloud State University's impact on the local economy*. St. Cloud State University.
- Fink I. 1980. "The economic relationship between Institutions of higher education and their local communities", *Planning for Higher Education*, 8(4), pp. 41-47.
- Fowkes A.S. (1983). "The economic impact of higher education in the Yorkshire and Humberside region of England", *Higher Education*, 12, pp. 591-596.
- Gamber G.K. 1977. "What's a College worth to a town?", *AGB Financial Series*, Jan./Febr., pp. 11-14.
- Gibson D.V. and Smilor R.W. (1991) "The role of the research university in creating and sustaining the US Technopolis" In: Brett A.M., Gibson D.V. and Smilor R.W. (eds.) *University spin-off companies – economic development, faculty entrepreneurs and technology transfer*, Rowman and Littlefield Publishers, Savage, Maryland, pp. 31-70
- Harvey D. (1973). *Social justice and the city*. E. Arnold, London.
- Jones-Evans D. (1996) "Small firm, universities and technological development in a peripheral economy – the case of the Republic of Ireland", In: Fynes B. and Ennis S. (eds) *Competing from the periphery*, Oak Tree Press, Dublin, pp. 241-270
- Jones-Evans D. and Klostén M. (1997) "Universities and local economic development – the case of Linköping, Sweden", *European Planning Studies Vol. 5(1)*, pp. 77-94
- Kinsella R. and McBrierty V. (1997). "Campus companies and the techno-academic paradigm: the Irish experience", *Technovation vol. 17*, pp. 245-252
- Klingstrom A. (1987) *Co-operation between Higher education and Industry*, Uppsala University. Uppsala.
- Klostén M. and Jones-Evans D. (1996). "Stimulation of technology-based small firms – a case study of University – industry co-operation". *Technovation vol. 16(4)*, pp. 187-193

- Labrianidis L. (1995). "Neue Universitäten in Griechenland als Mittel der Regionalpolitik", *Raumforschung und Raumordnung*, Vol. 4. pp. 309-312
- Labrianidis L. 1995. "Establishing Universities as a policy for local economic development: an assessment of the direct economic impact- Three Greek Universities", *Higher Education Policy*, vol. 8(2), pp. 55-62.
- Lange D.M. (1980). *St. Cloud State University's impact on the local economy*. St. Cloud State University.
- Link A.N. and Rees J. (1990) "Firm size, university – based research and the returns to R & D, *Small Business Economics* Vol. 2(1), pp. 25-32
- Louis K.S., Blumenthal D., Gluck M.E. and Storo M.A. (1989) "Entrepreneurs in Academe – an exploration of behaviours among life scientists", *Administrative Science Quarterly*, vol. 34, pp. 110-131
- Nagarajan P. (1975). "The impact of universities on local economy", *Indian Journal of Economics*, July, pp.33-43.
- Saxenian A. (1994) *Regional advantage: culture and competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard UP, Cambridge MA.
- Schaettgen M. and Werp R. (1996). *Good practice in the transfer of university technology to industry*, European Commission DGXIII, EIMS Publication No 26
- Segal N. (1986) "Universities and technological entrepreneurship in Britain – some applications from the Cambridge phenomenon", *Technovation* vol. 4, pp. 189-204
- Smilor R.W., Gibson D.V. and Dietrich G.B. (1990) "University spin out companies: technology start –ups from UT Austin", *Journal of Business Venturing* vol. 5, pp. 63-76
- Stankiewicz R. (1986) *Academics and Entrepreneurs: developing University-Industry relations*. Frances Pinter Publishers, London
- Turner P.V. (1984). *Campus. An American planning tradition*. The MIT Press, Cambridge Mas.
- Ziegler J.A. (1978). "The economic impact of the University of Arkansas on Washington county", *Arkansas Business and Economic Review*, 11(2), pp. 18-26.
- Βρυχέα Α. και Γαβρόγλου Κ. 1985. "Η ίδρυση των νέων Πανεπιστημίων", *Το Πανεπιστήμιο*, 3, σσ. 22-24.
- ΕΣΥΕ. *Στατιστική της εκπαίδευσης*. (όλα τα έτη) ΕΣΥΕ, Αθήνα.
- Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1962. *Υπόμνημα περί του τρίτου Πανεπιστημίου*. Ηράκλειο Κρήτης.
- Ηλιού Μ. 1988 [1984]. *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*. Πορεία, Αθήνα.

- Καρδίτσα, 1991. *Ημερίδα για το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας*. Συντονιστική Επιτροπή Φορέων του ν. Καρδίτσας, 27.1.1991, Καρδίτσα.
- Κριμπάς Κ. 1983. "Η αλλαγή φρουράς. Πρώτη περίοδος: 1960-1967", *Σύγχρονα Θέματα*, 18, σσ. 18-31.
- Κριμπάς Κ. 1988. "Επιστημονική έρευνα στην ημιπεριφέρεια", *Σύγχρονα Θέματα*, 34, σσ. 78-84.
- Κυρτάτας Δ. 1985. "Τα περιφερειακά Πανεπιστήμια και η ευθύνη της τοπικής αυτοδιοίκησης", *Το Πανεπιστήμιο*, 4, σ. 42.
- Κωτσιόπουλος Α. (επιμ.) 1980. "Ο ρόλος του Πανεπιστημίου στο μετασχηματισμό των περιφερειακών πόλεων", *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου*, Βόλος 27-30/6/1980.
- Κωτσιόπουλος Α. (επιμ.) 1984. *Το Θεσσαλικό Πανεπιστήμιο και ο ρόλος του Βόλου*. University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Λαμπριανίδης Λ. 1993. *Περιφερειακά πανεπιστήμια στην Ελλάδα. Από το αίτημα για στρατόπεδα νεοσυλλέκτων στο αίτημα για περιφερειακά πανεπιστήμια*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Λαμπριανίδης Λ. 1994. "Από το αίτημα για στρατόπεδα νεοσυλλέκτων στο αίτημα για περιφερειακά πανεπιστήμια", *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 50-51, σσ. 99-108.
- Λαμπρόπουλος Χ. και Ψαχαρόπουλος Γ. 1990. "Κοινωνικοοικονομικές διαστάσεις της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 77, σσ. 172-209.
- Μεϊμάρης Μ. και Νικολακόπουλος Η. 1978. "Παραγοντική ανάλυση δεδομένων: σχέσεις κοινωνικοεπαγγελματικής προέλευσης και σχολής φοίτησης για τους σπουδαστές των ΑΕΙ", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 33-34, σσ.
- Παναγιωτοπούλου Ι. 1991. *Κοινωνικο-χωρική οργάνωση της μέσης επαγγελματικής εκπαίδευσης*. Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα.
- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1988. *Συνοπτική έκθεση δραστηριοτήτων (1984-1988)*. Αθήνα (mimeo).
- Πανούσης Γ. 1991. "Η ανύπαρκτη συμβολή των ελληνικών Πανεπιστημίων στην οικονομία. Η περίπτωση του ΔΠΘ". *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 27.6.91.
- Πατινώτης Ν. 1991. "Η γεωγραφική διάσταση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης", *Θέσεις*, 36, σσ. 105-130.
- Πεσμαζόγλου Στ. 1987. *Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985. Το ασύμπτωτο μιας σχέσης*. Θεμέλιο, Αθήνα.
- Πολυδωρίδης κ.ά. 1985. *Χωροθέτηση - αποκέντρωση των Α.Ε.Ι.* ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Πολυτεχνείο Κρήτης, 1983. *Συνοπτική Έκθεση*. Χανιά.
- Σ.Α.Π., Δελτία ετών 1983-1991.

- Σερμενέτης Δ. (επιμ.) 1992. *Στοιχεία για τη φυσιογνωμία και τις δραστηριότητες του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων*. Σύλλογος Δ.Ε.Π. στη 12η Σύνοδο Πρυτάνεων, Χίος.
- Σοφούλης Κ. κ.ά. 1990. *Μελέτη σχεδιασμού και αναπτύξεως του Πανεπιστημίου του Αιγαίου*. ΓΓΕΤ Α' Έκθεση (mimeo).
- Τσιάκαλος Γ. (1990). *Πανεπιστήμια αυθαίρετα* (mimeo).
- Τσιτσιρίδης Σ. (1985). "Ρέθυμνο: Φοιτητές, καταλήψεις και άλλες πληγές", *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, 53, σσ. 26-27.
- Φατούρος Δ. (1975). "Πανεπιστήμιο και πόλη". Στο: Φατούρος Δ. *Αλλαγή και πραγματικότητα στο Πανεπιστήμιο*. Ολκός, Αθήνα, σσ. 77-90.
- Φραγκουδάκη Α. (1981). "Το Πανεπιστήμιο και η επαρχιακή πόλη ή τριαντάφυλλα και όχι κάργες", *Αντί*, 179, σσ. 44-45.